

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІФОСУ: «КОРОЛЬ ЛІР» ТА «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Колесник О. С. Художня інтерпретація міфосу: «Король Лір» та «Слово о полку Ігоревім» / О. С. Колесник // Взаємозв'язок курсів естетики і художньої культури з викладанням літератури, музики і образотворчого мистецтва в школі : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Чернігів, 21–22 березня 2013 р. – Чернігів : вид-во «Ієрогліф», 2013. – С. 54–59.

Анотація: в статті розглянуті деякі спільні принципи руського та британського міфосів, які знайшли свій вираз в текстах «Слова о полку Ігоревім» та шекспірівських трагедій, зокрема, «Короля Ліра». Показано, що ці твори, окрім іншого, є вільними художніми інтерпретаціями загальноєвропейської міфопоетичної традиції.

Ключові слова: міфопоетика, міфос, «Слово о полку Ігоревім», хронотоп, художня інтерпретація, Шекспір.

Постановка проблеми. Спадщина Шекспіра мало вивчена в якості художнього відображення національного міфосу, в той час як саме такий контекст дозволяє зрозуміти глибинні смисли п'єс, які викликають неусвідомлену але потужну емоційну реакцію реципієнтів, в тому числі, українських. Наше дослідження присвячене проблемі спільності міфопоетичних засад, які породили твори принципово відмінні, але належні до одного «культурного поля». **Аналіз публікацій з теми.** Вивчення різних аспектів міфопоетики в Україні має стійку традицію: починаючи з М.Грушевського, М.Драгоманова, Лесі Українки, О.Потебні та І.Франка, і до таких сучасних дослідників як О.Білокобильський, О.Забужко, О.Кирилюк, С.Кримський, В.Личковах, Н.Хамітов та інші. Творчість В.Шекспіра вивчалася в Україні починаючи з ХІХ ст.; до сучасних українських (з діаспорою включно) шекспірологів належать Л.Балабан, С.Бондаренко, І.Ваніна, С.Ватченко, А.Градовський, В.Гуменюк, С.Демчук, Я.Дубинянська, В.Жила, І.Качуровський, Б.Князевський, К.Коваленко, В.Ковтун, Н.Колосова,

Є.Максютенко, Н.Мараховська, Є.Млиновський, І.Молчанова, П.Одарченко, Я.Рудницький, Я.Славутич, Г.Сопівник, Л.Столярчук, Є.Старинкевич, Ю.Султанов, Н.Тарасова, Л.Толстенко, М.Чаус, Т.Чередник, Б.Чопик, М.Шаповалова та інші. Однак, їхні дослідження, в основному, присвячені історії вітчизняного шекспірознавства, проблемам перекладу, а також методиці вивчення творів Шекспіра в школі та ВНЗ. Тема міфологічних витоків творчості Шекспіра в Україні залишається мало розкритою. Тому **завданням дослідження** є розгляд спільних моментів британського та руського/українського міфосів, які забезпечують адекватний культурний діалог, та вияви міфопоетики в двох ключових творах цих національних традицій.

Виклад основного матеріалу. Зв'язки творчості Шекспіра з Україною можна розглядати в трьох основних аспектах: 1) українська наукова шекспіріана, 2) різні форми художньої інтерпретації п'єс – театральні постановки, переклад, ілюстрації тощо, 3) співвідношення українського та британського міфосів, яке впливає на рецепцію творів англійського драматурга. Саме останній аспект мало вивченим, і заслуговує на більш детальний розгляд.

Звернення українських культурників до Шекспіра завжди було пов'язано з тим «рухом до Європи», який продовжується й досі. Але, якою б не була «престижність» шекспірівських творів, широке звернення до них української творчої еліти та захоплена реакція публіки були б неможливими, якби не глибинна спорідненість культур, що дозволяє подолати дистанцію між англійським автором XVI-XVII ст. та українським реципієнтом XIX-XXI ст. Адже на рівні, набагато глибшому, ніж політичний та ідеологічний, Україна є невід'ємною частиною тієї самої Європи, яка породила і твори Шекспіра.

В наш час все частіше висловлюється думка, що батьківщину індоєвропейської пра-спільноти не вдається визначити через те, що цієї спільноти як реальної групи людей ніколи не існувало. Однак, за лінгвістичним поняттям «індоєвропейська мовна сім'я» стоїть конкретна реальність. Так само реальним фактом є комплекс міфологічних уявлень, який значною мірою збігається з ареалом поширення індоєвропейських мов, і який тому був

позначений як «індоєвропейська міфологія». Численні подібності в образі світу, і навіть в окремих оповідних сюжетах різних народів пояснювали і спільним походженням, і незалежним самопородженням структурних інваріантів оповіді, і виникненням однакових сюжетів на тому самому рівні соціального розвитку різних суспільств, і різночасовими запозиченнями («бродячі сюжети»). Всі ці явища дійсно мають місце, але остаточної відповіді щодо їхнього співвідношення нема й досі. В будь-якому разі, йдеться про тривалий та багатосторонній процес культурної взаємодії, в якому народи, що жили на території України, виступали в якості не лише реципієнтів, але й донорів ідей. Наприклад, кельтологи розглядають можливість впливу сарматів на формування артурівського міфу.

Як писав М.Грушевський, щоб запозичений мотив прижився, в культурі народу-реципієнту повинна бути «суголосна основа». Чи є ця суголосність у британської та української культур? Звісно, відмінностей в ментальності цих народів дуже багато – інакше й не може бути, якщо врахувати відмінність між імперською державою – та вічною колонією, островом-фортецею – та євразійським «роздоріжжям». Але, чим глибших культурних шарів ми сягаємо, тим більше знаходимо спільного. З ряду причин, культура Великої Британії зберегла надзвичайно багато рудиментів прадавнього світогляду. Багато архаїки має й українська культура, яка практично до нашого часу залишалася сільською і традиційною. Пам'ять про «справжнє», «природне» життя привела до того, що обидва народи поставили в центр свого міфосу образ сільської ідилії. Для українців це була мрія про вдосконалення наявного способу життя, про вільне та заможне господарювання, яке виглядало реальним і близьким, але часто залишалося утопічним. Для британця, представника дедалі більш урбанізованої цивілізації, характерним стало намагання віднайти та відтворити в мистецьких творах, та навіть у житті «Веселу стару Англію». Незважаючи на відмінності відтінків, схожість ідеї гармонії людини та природи робить шекспірівські омріяні «зелені поля» зрозумілими будь-якому українцю.

Для всіх європейських народів реконструюється спільна картина впорядкованого Космосу, чия гармонія виступала критерієм оцінки конкретних об'єктів. Відмітимо два ключових уявлення: ієрархічна структура Космосу, та музичний характер його ладу. У вигляді «ланцюга буття» та «музики сфер» вони проіснували в європейській культурі до початку Нового часу; в тому числі, виявилися в шекспірівських п'єсах.

Кожна п'єса Шекспіра є завершеним образом Космосу. Але те саме можна сказати і про українські казки, а також про багато пізніших, авторських творів. Українське мистецтво, незалежно від виду та жанру, тяжіє до створення цілісного та осмисленого художнього світу. Недарма тут практично не прижився натуралізм, а різні форми модернізму прагнули не нігілістичного відкидання традиції, а оновлення за рахунок трансісторичного та транскультурного синтезу. Недарма знаковим для України стилем стало бароко з його поєднанням складності, багатозначності, навіть химерності, з чітким уявленням про сенс життя та осельність світу. Якщо згадати, що українське бароко увібрало багато ренесансних мотивів, то аналогія з творчістю Шекспіра, яка сполучає ренесансне та барокове, стає повною.

Інколи український сакральний Космос знаходить свій повний візуальний вираз («Катерина» Т.Шевченка з її зразковим архетипним символізмом). В інших випадках йдеться про словесну картину – таку як в одному з найбільш загадкових творів світу – «Слові о полку Ігоревім».

Не будемо торкатися делікатної проблеми походження цієї пам'ятки. Слід лише уточнити, що аналогія з фальсифікованими «Поемами Оссіана», яку інколи використовують супротивники автентичності «Слова», не зовсім коректна. По-перше, ці поеми мають конкретного і швидко визначеного автора, в той час як всі кандидатури на роль творця «Слова» і досі залишаються гіпотетичними. По-друге, Дж.Макферсон використовував кельтський фольклор, обробивши давні сюжети у відповідності з сучасними йому смаками. Тому його поеми схожі на ірландські саги та на шотландські балади, в той час як «Слово» не має близьких аналогів. По-третє, в «Поемах Оссіана» не вимальовується

цілісна міфопоетична картина світу, яка є в «Слові», і яка дозволяє розглядати його як релевантне для нас джерело.

Порівняння «Слова» з трагедією Шекспіра може здатися некоректним через значний хронологічний розрив та жанрову відмінність. Однак, одним з головних джерел «Короля Ліра» були «Хроніки» Р.Холіншеда, який запозичив сюжет з «Історії Британії» Гальфріда Монмутського. Тут з'являються точки перетину: «Історія» і «Слово» були написані приблизно одночасно, та з тим самим «надзавданням» консолідації нації шляхом визначення її стану серед інших народів, осягнення її минулого, сучасності та перспектив. Автори обох творів, будучи християнами, не відкидають язичницьке минуле, а намагаються «акумуляувати» все славне та героїчне в історії народу – в цьому їм допомагає те, що і Британія і Русь прийняли християнство достатньо мирно. Реальна історія переплітається тут з біблійною та античною традиціями, місцевими міфами, а також актуальною на той час політичною ідеологією. Наприклад, у Гальфріда предком британців є троянець Брут, що відсилає відразу до Гомерівської Трої та до Римської імперії. Київська Русь легітимізує свою державність посиленнями і на сина Ноя Яфета, і на апостола Андрія, і на князя Кия, і на Рюрика, і на Дажьбога та Велеса. Цей синкретизм завдає багато загадок історикам, зате стає основою для «зразкових» текстів, які концентрують в собі національний міфос, і тим самим започатковують подальшу традицію.

Розглянемо конкретні паралелі між «Королем Ліром» та «Словом». По-перше – це космічний характер дії. В обох випадках світ є небайдужим щодо людських справ. В «Слові» ця участь більше конкретна («ничить трава жалощами», «дятли дорогу кажуть» тощо), але й в «Лірі» Дж.У.Найт відмітив виключний «натуралізм» ідейної та образної систем. За підрахунками Н.Шарлеманя, в «Слові» тварини згадуються більше 80 разів [1, 78]. В «Королі Лірі» фігурують біля 60 різних тварин (всього порядку 130 згадок); символізм тут є складнішим, оскільки крім алегорій людських якостей, йдеться про загальне зближення/протиставлення «людського» та «тваринного», яке розглядається в контексті інших опозицій («природне» та «неприродне» тощо).

Онтологічна не-самотність людини підкреслює цілісність світу, а також загрозу цій впорядкованій цілісності. В обох випадках наближення кризи просвіщається затемненнями сонця. В «Слові» задана з самого початку дихотомія «світло – темрява» залишається провідною в усьому тексті. В «Лірі» на перший план виходять інші протиставлення, наприклад «нормальна» погода та буря. Проте практично всі ці опозиції можуть бути прочитані як метафори Космосу та Хаосу, ладу та розбрату на природному, соціальному та психологічному рівнях. Фундаментальному протиставленню «світло – темрява» в «Слові» відповідає просторове протиставлення «Руська земля – поле половецьке». Хронотоп «Ліра» складніший, але в нашому контексті валідним є опозиція «замок – пустош», причому валентність цих топосів виявляється зворотною: при настанні Хаосу, слід зануритися в нього: вийти з людських споруд і приєднатися до «природи».

Як і простір, час «Слова», теж є двоїстим: Боян звиває «оба полы сего времени». Однією «полою» є минуле: «первых времен усобицы». Можна припустити, що «другою полою» є майбутнє. Тоді сучасність – це «се время», полами (половинами) якого є минуле та прийдешне. Такий час ближче до епічної традиції, де минуле і майбутнє існують як модуси теперішнього, ніж до Новоевропейського уявлення про «миг между прошлым и будущим». Отже, поет виступає як хранитель не тільки пам'яті та традиції, але й самого часу. В «Лірі» ми теж бачимо «міцний» (термін М.Стебліна-Каменського), гранично сконцентрований час, який згортає всю історію Британії в один сюжет. При цьому дія сприймається і як «першопочаткова», «прецедентна» - і позачасова.

Нарешті, герої обох текстів мають міфологічні асоціації. Образ короля Ліра, гадано, походить від кельтського бога Лера/Лліра, крім того він є втіленням архетипного образу старого правителя, який втрачає владу; міфологічні паралелі є в інших персонажів. В «Слові» міфологізація відбувається за рахунок солярних асоціацій головних героїв, та їхнього співставлення з божествами, яке не слід розуміти буквально, але водночас не можна вважати лише словесною прикрасою. Особливу цікавість викликає

«Велесів онук», чий образ постає центром комплексу уявлень про рівні світу, Світове дерево, та поета-шамана. В британській традиції аналогічну роль виконує Мерлін, теж водночас історична особа, і символ поезії-як-чародійства (див. [2]). З цими ідеями корелює тема «мудрості в безумстві», а також мотив шаманської «чарівної втечі», яка реалізується в «Слові» в сюжеті про повернення Ігоря з полону, а в «Лірі» в складному комплексі «уходу як повернення до себе», який і складає основну тему трагедії.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Зі сказаного випливає, що розглянуті твори широко використовують фольклорну традицію – і ця традиція виявляється дуже близькою і на рівні окремих мотивів, і на рівні загальної міфопоетичної картини світу. Ця співставність «життєвих світів» британського та українського народів забезпечує органічне прийняття Шекспірівських творів українськими реципієнтами. Більш ґрунтовне визначення особливостей українського міфосу та його специфіки в порівнянні з іншими європейськими традиціями заслуговує на подальше дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шарлемань Н.В. Из реального комментария к «Слову о полку Игореве» / Н.В.Шарлемань. // Слово о полку Игореве. 800 лет: Сборник. – М.: Советский писатель. 1986. – С. 78-89.
2. Tolstoy Nikolai. The Quest for Merlin – Sceptre, 1990. – 378 p.

Аннотация: в статье рассматриваются некоторые общие принципы киево-русского и британского мифосов, нашедшие свое выражение в текстах «Слова о полку Игореве» и шекспировских трагедий, в частности, «Короля Лира». Показано, что эти произведения, помимо прочего, являются вольными художественными интерпретациями общеевропейской мифопоэтической традиции.

Ключевые слова: мифопоэтика, мифос, «Слово о полку Игореве» хронотоп, художественная интерпретация, Шекспир.

